

ХАРАКТЕРНИ ОСОБЕНОСТИ В ТЕРИТОРИАЛНОТО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ И ГЪСТОТАТА НА НАСЕЛЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ

Любомир Динев

Териториалното разпределение на населението в дадена страна и гъстотата на населението като негов показател се определят от начина на производство на материални блага и от степента на развитието на производителните сили. Съществено и важно условие при това се явява наличната географска среда, която в зависимост от степента на обществено-икономическото развитие има по-голямо или по-малко въздействащо значение. Тези фактори и условия обуславят разпределението на населението и в България. Те обуславят и гъстотата на населението, която се формира под тяхно влияние в различните нейни райони.

Успоредно с увеличаване броя на населението в България се увеличава и средната гъстота на населението. От Освобождението (1878 г.) до 1944 г. последната се е увеличила почти двойно — от 32,7 тя достига 62,5 д. на кв. км, като продължава да расте и през 1967 г. е вече 75,0 д. на кв. км. В сравнение със съседните на България страни само Румъния и Югославия имат малко по-голяма гъстота на населението (съответно 78 и 81 д. на кв. км), докато Гърция и Турция са по-рядко населени (67 и 41 д. на кв. км).

В отделните райони на страната се наблюдават значителни различия в гъстотата на населението и различни тенденции в нейното нарастване. Безспорно това е последица от все още запазилите се различия в териториалното разпределение на населението, унаследени от капиталистическия период, но и резултат от измененията в развитието на производителните сили, настъпили при условията на социализма след 1944 г., и изменилите се под тяхно влияние миграционни движения и възпроизводство на населението.

От анализа на картата за гъстотата на населението за 1965 г. (под печат в Националния географски атлас на НРБ) се вижда, че сравнително най-гъсто населена е Дунавската равнина. Там гъстотата на населението на много места надминава средната за страната, а на отделни места достига и дори надхвърля 100 д. на кв. км. Подобно е положението в Горнотракийската низина, Бургаското поле и котловинните земи на Югозападна България (Софийската котловина и някои от котловините в поречието на река Струма). По-рядко населени са източните и югоизточните краища на България, гдето гъстотата на на-

селението е под средната за страната — 50—60 д. на кв. км, а във вътрешните части на Странджа и Добруджа и до 10—20 д. на кв. км. В планинските райони на Стара планина, Рила, Пирин, Западните Родопи, някои части на Средна гора и западните планински краища се срещат места с гъстота на населението между 10 и 40 д. на кв. км и много рядко над 40 д. на кв. км.

През целия капиталистически период гъстотата на населението в отделните части на България нараства неравномерно. С бавно нарастване се характеризират по-голямата част от планинските, полупланинските и граничните райони — Стара планина, Краището, Родопите, Странджа и др. Дунавската равнина, Горнотракийската низина и полетата в Западна Средна България се отличават с по-бързо нарастване на гъстотата на населението. То може да се обясни предимно с обществено-икономическото развитие на страната по него време. През този период България се развива като аграрна страна, затова равнинните земи със своите богати и естествено плодородни почви привличат непрекъснато заселници, мигриращи от планинските краища. Това води до по-бързо нарастване на населението и увеличаване гъстотата на населението им. Характерно е при това, че в резултат от екстензивния характер на селското стопанство средното годишно нарастване на гъстотата на населението в Дунавската равнина и зърнопроизводителните краища в Югоизточна и Югозападна България показва явна тенденция към постоянно намаление, докато в Маричината низина и особено в Пловдивско-Пазарджишкото поле, където полевъдството се интензифицира, то показва увеличение. Увеличава се гъстотата на населението и в районите на по-големите градове, тъй като в резултат от капиталистическата индустриализация и концентрирането на промишлените предприятия в по-големите градски центрове се концентрира и сравнително по-голям брой население. По-малката гъстота на населението в източните райони на страната е свързана в голяма степен със сравнително големите загуби на население в тези краища в резултат от масовите изселвания на българско население преди Освобождението на България и особено през XVIII и XIX в.

Социалистическата индустриализация и кооперирането на селското стопанство след 1944 г. внесоха съществени изменения в териториалното разпределение на населението и неговата гъстота. В аграрните райони последната намалява, докато в промишлените райони значително се увеличава. Това явление се явява непосредствена последица от кооперирането на селското стопанство, внедряването на висока агротехника и механизация в селскостопанското производство, което доведе след 1944 г. до пълна ликвидация на съществуващата при условията на капитализма скрита безработица и потенциално излишна работна ръка в село. Това измени съществуващите посоки на миграционните движения, отклони ги от равнинните земи с естествени плодородни почви и ги насочи към промишлените ядра и райони и особено към градовете, които станаха притегателни центрове, места за концентри-

ране на голям брой население. Този именно процес, който при условията на социализма протича у нас с ускорени темпове, се е отразил и върху ръста на населението на отделните окръзи. Общо взето, в Северозападна, Средна, Северна и Западна Средна България (с изключение района на София) ръстът на населението е с тенденция на намаление. В ония области, в които са съсредоточени големите социалистически строежи или е запазен по-висок естествен прираст, ръстът на населението е по-голям. Изобщо в България се извършиха и продължават да се извършват съществени изменения в териториалното разпределение и преразпределение на населението. Ясно се очертават райони на гравитация на населението с нарастване на неговия брой, райони със стационариращо население и такива, показващи явен отлив и намаление на населението.

*Ръст на населението на НР България по окръзи
(1946 — 1965 г.) в проценти*

I. Голям ръст

	%
гр. София	71
Смолян	44
Варна	37
Кърджали	29
Русе	27
Пловдив	26
Сливен	25
Бургас	24
Хасково	21
Пазарджик	20

II. Среден ръст

Стара Загора	17
Толбухин	17
Благоевград	17
Габрово	11
Силистра	11
Шумен	10

III. Малък ръст и стационариране

Разград	8
Плевен	6
Перник	4
Враца	1
Ямбол	1
Михайловград	0,3
Ловеч	0

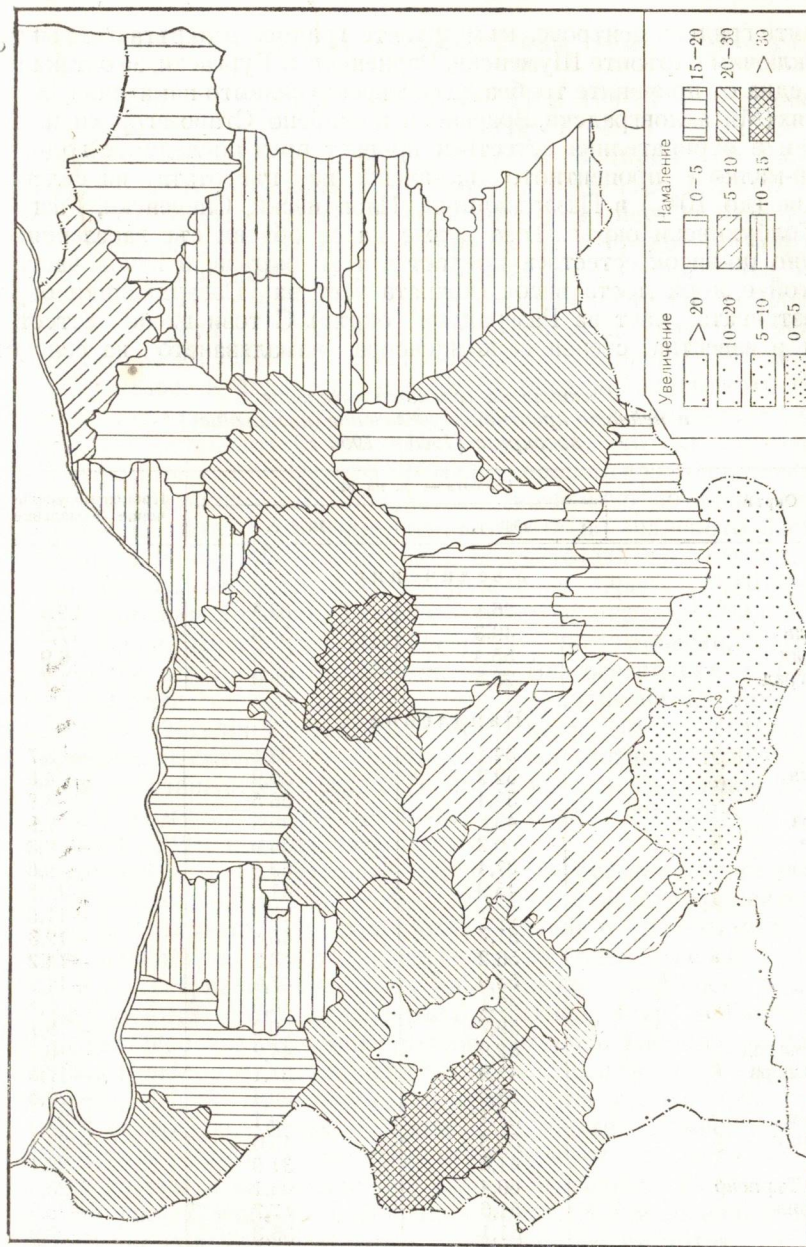
IV. Намаление

Видин	— 8
Велико Търново	— 4
Търговище	— 4
Софийски окръг	— 2
Кюстендил	— 2

Всеки един от тези райони (окръзи) се отличава и с определена тенденция в развитието на някои от демографските показатели, между които раждаемостта, смъртността и естественият прираст, възрастовата структура и др. В някои селски райони, отличаващи се със силен отлив на населението вследствие на миграциите, раждаемостта в селата спрямо тази в градовете в сравнение с миналото намаля. Такова намаление на този показател през последните години се наблюдава и за цялата страна — през 1966 г. раждаемостта в селата е 14,4 на хиляда, а в градовете 15,5 на хиляда. Намали се значително и естественият прираст и дори стана отрицателен, а броят на населението от по-високите възрастови групи силно се увеличи, заедно с което се увеличи и смъртността. Всичко това се отрази и върху гъстотата на населението.

Ако се анализират данните за гъстотата на населението по окръзи за периода 1946—1966 г. (макар че не всички обхващат еднородни по развитието на производителните сили територии), могат да се разкрият някои характерни особености и тенденции, които са комплекс на последица от редица фактори. Особен интерес в това отношение представлява гъстотата на селското население. С изключение на Смолянски, Кърджалийски, Благоевградски окръг и на окръг гр. София (СГНС), в територията на които гъстотата на селското население за 20-годишен период (1946—1966 г.) се увеличава, във всички останали окръзи тя се намалява. Процентното нарастване на гъстотата на селското население в споменатите окръзи е различно. То се дължи на различни причини. За окръг гр. София е свързано със заселването на преселници от страната в селата на Софийската община, домогващи се да се установят постепенно в столичния град, след като станат негови жители. В останалите три окръга причината е запазилият се все още висок естествен прираст, а в Смолянско и Кърджалийско тя е във връзка с механичния прараст на заселващите се от други краища на страната, идващи на работа в Родопския минен басейн. Най-голямо е процентното намаление на гъстотата на селското население (над 20%) в Пернишки и Габровски окръг, следвани от Видински, Софийски, Кюстендилски, Ловешки, Великотърновски, Търговищки и Ямболски окръг. В тези окръзи се наблюдават масови миграции от селата към окръжните центрове, към останалите градове в окръга и извън него. Освен това тези окръзи се отличават с извънредно нисък, дори отрицателен естествен прираст, което е способствувало също за намаляването на селското население и на неговата гъстота. За Търговищки окръг трябва да се прибави и една друга причина — изселването на голям брой турско население извън страната през 1949—1951 г.

Процентното намаление на гъстотата на селското население на друга група окръзи — Михайловградски, Врачански, Плевенски, Русенски, Старозагорски, Хасковски, Шуменски, Варненски и Бургаски, е над средното за страната и се движи между 10 и 20%. Една от причините за това намаление и за тези окръзи е масовата миграция на население от селата към

Фиг. 1. Процентно увеличение или намаление на гъстотата на селското население на НР България за периода 1946—1966 г.

окръжните градски центрове, към другите градове в окръга и извън тях. Като изключим окръзите Шуменски, Варненски и Бургаски, за останалите окръзи една от причините трябва да се търси в силното намаление, а в някои от тях (Михайловградски, Врачански и особено Старозагорски и Хасковски) и в отрицателния естествен прираст през последните години.

Най-малко е процентното намаление на гъстотата на селското население (до 10%) в Пазарджишки, Пловдивски, Сливенски, Разградски и Толбухински окръг. Това може да се обясни със запазения относително по-висок естествен прираст в тези окръзи, в някои части на които той е дори доста висок (южната част на Пазарджишки окръг, североизточната част на Разградски окръг). С този висок естествен прираст в известна степен се компенсира намаляването на селското

Гъстота на селското население
и нейното процентно увеличение (намаление)
по окръзи (1946 — 1966 г.)

Окръг	Гъстота — д. на кв. км		Процентно увеличение (намаление)
	1946 г.	1966 г.	
Увеличение			
Смолян	26,1	33,8	29,5
Кърджали	49,3	57,8	17,2
гр. София	55,4	93,8	6,9
Благоевград	28,5	29,0	1,7
Намаление			
Сливен	34,4	33,1	— 3,7
Толбухин	32,2	30,9	— 4,0
Разград	59,4	56,5	— 4,8
Силистра	43,8	40,3	— 7,9
Пловдив	60,2	54,6	— 9,3
Пазарджик	37,4	33,8	— 9,6
Варна	45,9	41,2	— 11,2
Бургас	29,1	25,7	— 11,6
Шумен	51,7	45,3	— 12,3
Русе	56,2	48,2	— 14,2
Враца	55,9	47,6	— 14,9
Хасково	42,1	35,6	— 15,4
Плевен	59,7	50,3	— 15,7
Михайловград	52,9	44,2	— 16,4
Стара Загора	45,0	37,1	— 17,5
Ямбол	38,3	30,4	— 20,6
Софийски	37,1	29,1	— 21,5
Търговище	59,3	45,6	— 23,1
Ловеч	41,5	31,9	— 23,1
Велико Търново	60,4	45,1	— 25,3
Кюстендил	51,6	37,7	— 26,9
Видин	51,1	36,8	— 27,9
Перник	54,7	37,3	— 31,8
Габрово	53,0	34,8	— 34,3
НРБ	45,0	40,3	— 10,4

население като последица от миграциите към градовете в окръга и извън него.

Гъстотата на градското население след 1944 г. във всички окръзи на страната се увеличава (вж. таблицата). Тази тенденция е пряка последица от ускорената урбанизация в България. От 24,7% през 1946 г. градското население у нас нарасна през 1966 г. на 47,4% (вкл. селищата от градски тип). Наистина през този период бяха въздигнати по законодателен път немалък брой села в градове, утвърдени бяха селищата от градски тип, присъединени бяха много села към градовете и станаха техни квартали, но същевременно голям брой селско население мигрира в градовете. Това доведе до бързо увеличаване на градското население. Урбанизацията обаче не се осъществява с еднакви темпове в цялата страна. В 11 окръга процентното нарастване на гъстотата на градското население е под средната за страната (85,9%), а в останалите 17 окръга то е по-високо (вж. таблицата).

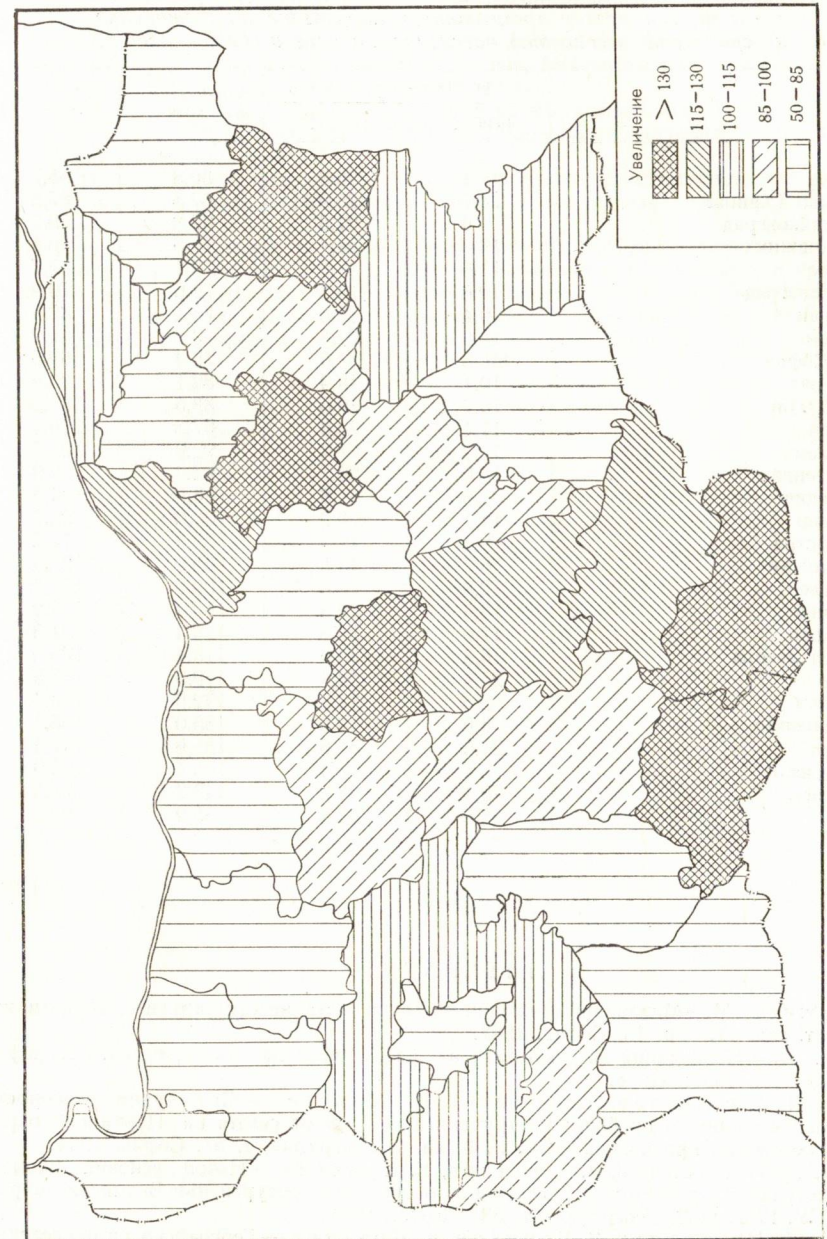
В окръзите със сравнително малко процентно нарастване на гъстотата на градското население и със значително по-малка амплитуда между процентното увеличаване на гъстотата на градското население и процентното намаление (увеличение) на гъстотата на селското население индустриализацията през разглеждания период (1946 — 1966 г.) върви с по-бавни темпове. Такъв е случаят с окръзите Видински, Михайловградски, Врачански, Плевенски, Великотърновски, Разградски, Толбухински, Пазарджишки, Ямболски и Благоевградски. В по-голямата част от тези окръзи промишлените предприятия се концентрират предимно в окръжните центрове, което води до концентрирането на мигриращото население от селските райони главно в тези центрове и по-малко в останалите градове. Те обаче не са в състояние да поемат значително по-големия брой изселващо се селско население и то се отлива и към други краища на страната.

Окръзите с по-значително процентно нарастване на гъстотата на градското население и с по-голяма амплитуда между процентното увеличение на гъстотата на градското население и процентното намаление (увеличение) на гъстотата на селското население се отличават с по-бърза индустриализация, която обикновено е застъпена в окръжните и по-големите градове на окръга. Така например в Габровски окръг промишлеността е концентрирана главно в Габрово и отчасти в Севлиево, Дряново и Трявна. Процентното увеличение на градското население се дължи на масовото мигриране на селското население от окръга в окръжния център Габрово, в Севлиево, Дряново и Трявна, населението на които се е увеличило повече от два пъти. Това увеличение се дължи и на заселило се селско население от съседните Великотърновски, Плевенски и Ловешки окръг. В Смолянски и Кърджалийски окръг голямото процентно нарастване на гъстотата на градското население е свързано с развитието на рудодобивната промишленост в Родопския минен басейн, а извънредно голямото нарастване на населението в градовете (Кърджали — повече от три пъти, Мадан и Ру-

дозем — повече от седем пъти и др.) се дължи не само на заселване на селско население, произхождащо от районите на тези окръзи, но и на заселници от други краища на страната. Характерен е случаят с Пернишки окръг, в който процентното нарастване на градското население е свързано с бързото разрастване на промишлеността след 1944 г. в Перник и концентрирането в него на голям брой селско население, произхождащо главно от селата на този окръг. Затова Пернишки окръг се отличава не само с голямо увеличение на гъстотата на градското население и много голямото процентно намаление на гъстотата на селското население, но и с извънредно голямата амплитуда между тях (145,2). Във Варненски, Старозагорски, Хасковски, Русенски и Бургаски окръг процентното увеличаване на гъстотата на градското население е свързано с концентрирането на голям брой промишлени предприятия в окръжните и другите градски центрове (напр. в Старозагорски окръг — в Стара Загора и Казанлък; в Хасковски окръг — в Хасково и Димитровград; във Варненски окръг — във Варна; в Бургаски окръг — в Бургас). При тези окръзи се наблюдава също голяма амплитуда между процентното увеличение на гъстотата на градското население и процентното намаление на гъстотата на селското население.

От изложените по-горе някои по-характерни особености в териториалното разпределение на населението в България и неговата гъстота след 1944 г. става ясно, че те са резултат от комплексното въздействие на редица обществено-икономически и демографски фактори. Степента на социалистическата индустриализация и териториалната концентрация на изгражданите промишлени предприятия се явяват не само фактор, който определя до голяма степен миграционните движения, но и урбанизацията, изразена в различната степен на процентното увеличение на гъстотата на градското население. Намалението на гъстотата на селското население е свързано не само с миграционните движения от селата към градовете, но и с намалението на естествения прираст в селата.

Чрез детайлното анализиране на гъстотата на селското и градското население се разкриват не само факторите и особеностите в териториалното разпределение на населението, но и тенденциите в негово преразпределение. Чрез тяхното установяване могат да се разрешат по-правилно някои важни практически приложни проблеми, свързани със социалистическото строителство, като: прогнозиране измененията на демографските показатели (възпроизводство на населението, величина на трудовите ресурси, величина на механичния прираст и др.), географското местоустановяване на новите промишлени предприятия, развитието на транспортната мрежа, развитието на селското стопанство и неговата интензификация и механизация, развитието на селищата и особено на малките селища и пр. При това трябва да се има предвид, че гъстотата на населението в случая не се приема като определящ фактор, а само като показател, който разкрива особеностите в териториалното разпределение на населението и тенденциите в негово развитие.

Фиг. 2. Процентно увеличение или намаление на гъстотата на градското население на НР България за периода 1946 — 1966 г.

Гъстота на градското население, нейното процентно увеличение и амплитуда между процентното нарастване на гъстотата на градското и селското население по окръзи (1946 — 1966 г.)

Окръг	Гъстота д. на кв. км		Процентно увеличение	Амплитуда
	1946 г.	1966 г.		
Враца	17,1	25,8	50,8	65,7
Велико Търново	14,7	26,9	62,5	87,8
Михайловград	14,0	22,8	62,8	79,2
Пазарджик	19,0	34,4	70,5	80,1
Ямбол	11,5	19,8	72,1	92,7
Благоевград	10,6	18,3	72,6	70,9
Плевен	19,4	33,6	73,1	88,8
Видин	12,0	20,8	73,3	101,2
гр. София	446,5	787,6	76,4	69,5
Разград	10,1	18,4	82,1	86,9
Толбухин	10,7	19,5	83,5	87,5
Ловеч	11,1	20,8	87,3	110,4
Шумен	14,2	27,4	92,9	105,2
Кюстендил	15,0	29,1	94,0	120,9
Пловдив	31,6	61,6	94,9	104,2
Сливен	14,1	28,2	100,0	103,7
Силистра	9,4	19,3	105,3	113,2
Софийски	6,7	13,8	105,9	127,4
Бургас	12,8	26,8	109,3	120,9
Перник	18,5	39,5	113,4	145,2
Хасково	17,0	36,8	116,4	131,8
Стара Загора	16,3	35,6	118,4	135,9
Русе	25,9	56,9	119,6	133,8
Смолян	5,5	13,8	132,6	103,1
Търговище	8,0	18,8	135,0	158,1
Варна	24,0	56,6	135,9	147,1
Кърджали	5,1	13,4	143,1	125,9
Габрово	20,1	48,9	143,2	177,5
НРБ	18,5	34,4	85,9	96,3

ЛИТЕРАТУРА

- Деведжиев, М.—Механично движение на населението между окръзите, Иконом. живот, год. 11, бр. 13, София, 1968.
- Динев, Л. — Нови данни за гъстотата на населението на България, сп. География, год. VII, 1957, кн. 8.
- Динев, Л., Ив. Велчев, З. Борисов, К. Кръстев — Структурни особености, разпределение и проблеми на трудовите ресурси от селата на Пернишки окръг (икономгеографско проучване), ГСУ, ГГФ, кн. 2, География, т. 57, София, 1964.
- Динев, Л., Ив. Велчев, З. Борисов, К. Кръстев — Някои основни икономгеографски проблеми на населението и трудовите ресурси във Видински окръг, ГСУ, ГГФ, кн.2, География, т. 58, София, 1965.
- Динев, Л., Ив. Велчев, З. Борисов, К. Кръстев — Географско разпределение, структура и проблеми на населението и трудовите ресурси в Пазарджишки окръг, ГСУ, ГГФ, кн.2, География, т. 59, София, 1966.

- Динев, Л. — Някои изменения в разпределението на населението на НР България, сп. География, год. XVI, 1966, кн.1.
- Dinev, L. — Changements dans la Géographie de la Population et des Localités en Bulgarie après la deuxième Guerre mondiale, Mélanges de Géographie offerts à M. Omer Tulippe, Gembloux, 1968, p. 552—559.
- Динев, Л. и Н. Мичев — Карта за гъстотата на населението на България за 1965, в М 1 : 1 000 000, за 1946 в М 1 : 3 000 000, Национален географски атлас на НРБ, София, 1968 (под печат).
- Мичев, Н. — Географски различия и актуални проблеми на естественото възпроизводство на населението на НР България, Изв. на Бълг. географ. д-во, кн. VIII (XVIII), София, 1968.
- Мичев, Н. — Териториални различия и тенденции във възпроизводството на населението на НР България, доклад, изнесен на Международния симпозиум по въпросите на възпроизводството на населението, Варна, 25—30 септември 1968 г.
- Мичев, Н. — Карта за естествения прираст на НР България 1964 — 1966 г. в М 1 : 2 000 000, Национален географски атлас на НРБ, София, 1967 (под печат).

PARTICULARITÉS CARACTÉRISTIQUES DE LA DISTRIBUTION
ET DE LA DENSITÉ DE LA POPULATION EN BULGARIE

Ljubomir Dinev

Résumé

La distribution territoriale de la population et la densité de la population en tant qu'indice de cette distribution sont déterminées en Bulgarie, tout comme dans les autres pays, par le procédé de production des biens matériels et par le degré de développement des forces productives. Une condition importante dans ce sens est le milieu géographique existant.

Après la Libération de la Bulgarie (1878) jusqu'à 1944, la densité moyenne de sa population s'est presque doublée (de 32,7 elle est passée à 62,7 habitants par km²) continuant toujours à s'accroître pour atteindre en 1967, 75,0 h. par km². On observe dans les différentes régions d'importantes différences dans la densité de la population et les tendances de son accroissement. Sans conteste, c'est là une conséquence des différences existantes toujours dans la distribution territoriale de la population héritées de la période capitaliste, mais en résultat aussi des changements dans le développement des forces productives dues aux conditions créées par le socialisme après 1944 et les changements, survenus sous leur influence, dans les mouvements migratoires et la reproduction de la population.

Au cours de toute la période capitaliste, la densité de la population dans les différentes régions en Bulgarie s'accroît inégalement. La plaine danubienne, la vallée de la Haute Thrace et les plateaux de la Bulgarie Occidentale Centrale se distinguent par un accroissement plus rapide et une plus grande densité de la population que les régions des montagnes. Pendant cette période la Bulgarie se développe en tant que pays agricole et c'est précisément pour cette raison que les terres des plaines avec leurs sols riches et naturellement fertiles attirent sans cesse des migrants qui quittent les territoires montagneux pour s'installer dans les plaines. La densité de la population augmente aussi dans les villes les plus grandes.

L'industrialisation socialiste et la coopération des domaines ruraux après 1944 apportent des changements substantiels dans la distribution et la densité de la population du pays. Au contraire, dans les régions agricoles on observe une diminution de la densité. Ces régions sont abandonnées et les migrants se dirigent vers les noyaux et centres industriels, surtout vers les villes, contribuant de cette façon à la diminution de la population rurale. Chez nous, ce processus, dans les conditions du socialisme, se déroule à des rythmes accélérés ce qui a contribué au changement du volume de la population dans les différentes régions (départements). Chaque département se distingue par une tendance déterminée du développement de certains indices démographiques, dont la natalité, la mortalité, l'accroissement naturel et qui sont en liaison directe avec la reproduction de la population, la structure d'âge, les ressources de travail, etc.

L'analyse des données sur la densité de la population rurale et citadine des différents départements pour la période 1946—1966 nous révèle certaines particularités et tendances caractéristiques de la distribution territoriale de la population, particularités qui sont la conséquence complexe d'une série de facteurs sociaux, économiques et démographiques—l'industrialisation inégale, le volume différent de la population migratrice, la reproduction différente de la population, etc.

L'analyse détaillée de la densité de la population rurale et citadine nous révèle non seulement les facteurs et les particularités de la distribution territoriale de la population, mais les tendances aussi de sa redistribution. Leur détermination nous permet de résoudre plus correctement certains problèmes importants de la pratique concernant l'édification du socialisme, tels que: pronostic des changements des indices démographiques (reproduction de la population, volume des ressources de travail, grandeur de l'accroissement mécanique, etc.), détermination géographique de l'emplacement des nouvelles entreprises industrielles, le développement du réseau de transport, le développement de l'économie rurale et son intensification et mécanisation, le développement des localités et avant tout des petites localités, etc. Par ailleurs, il faut avoir en vue que dans notre cas la densité de la population n'est pas considérée comme un facteur déterminant, mais, seulement comme un indice qui nous révèle les particularités de la distribution territoriale de la population et les tendances de son développement.